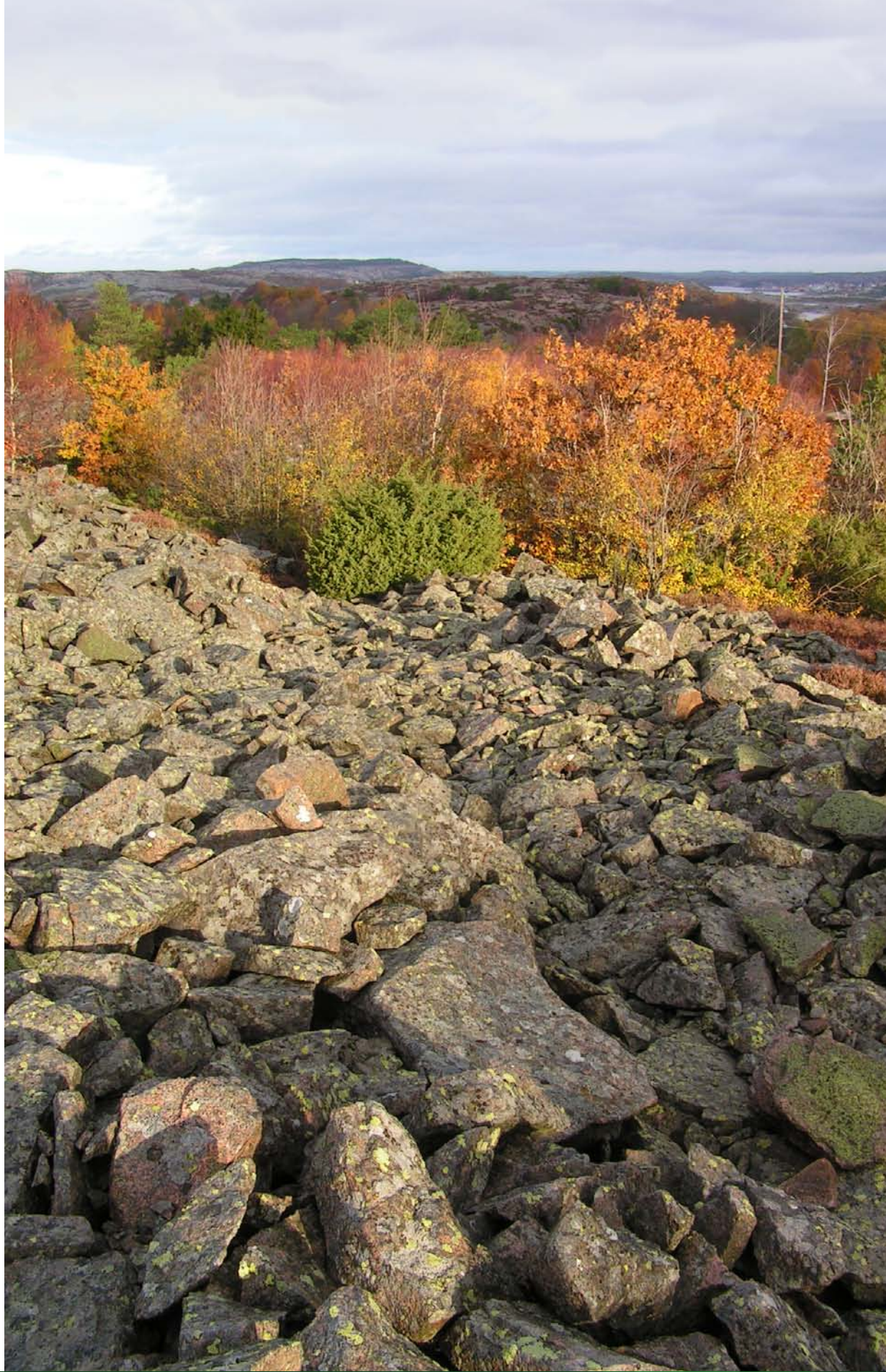

Stenindustrilämningar i Ejde

Åsa Algotsson
Stig Swedberg

Stenindustrilämningar i Ejde

*– en kulturhistorisk dokumentation inom
detaljplaneområdet Smörhagen*

Åsa Algotsson och Stig Swedberg

Stenindustrilämningar i Ejde

© Rio Kulturkooperativ 2004

Fastighet: Hamburgsund 2:2 med flera, Tanums kommun

Arbetet utfört: 72 timmar under september-november 2004

Foto: Åsa Algotsson och Stig Swedberg

Omslagsbild: Utsikt från område 6 mot norr. I förgrunden en arbetsväg anlagd i stenvall från gatstensproduktion

Kartor: Grundkarta har ställts till förfogande av beställaren. Bearbetning har skett av Rio Kulturkooperativ

Hemsida: www.riokultur.se

Kontakt: Har du synpunkter på rapporten är du välkommen att ta kontakt med författarna genom riokultur@rixmail.se

Layout: Optimal Press

Redigering: Optimal Press

Tryck: Birkclins tryck, Göteborg

ISSN 1652-1897

Rio Kulturkooperativ

Skoghem 3296

450 52 Dingle

Innehåll

- 5. *Sammanfattning*
- 5. *Bakgrund*
- 5. *Syfte*
- 5. *Metod*
- 5. *Planområdets topografi och historia*
- 5. *Stenindustrins historia*
- 7. *Social struktur*
- 7. *Kulturhistorisk dokumentation*
- 9. *Utvärdering*
- 12. *Bilagor*
- 13. *Bilaga 1: Sammanfattande beskrivning av stenindustrilämningarna*
- 16. *Bilaga 2: Objektsbeskrivning*
- 18. *Bilaga 3: Referenser*

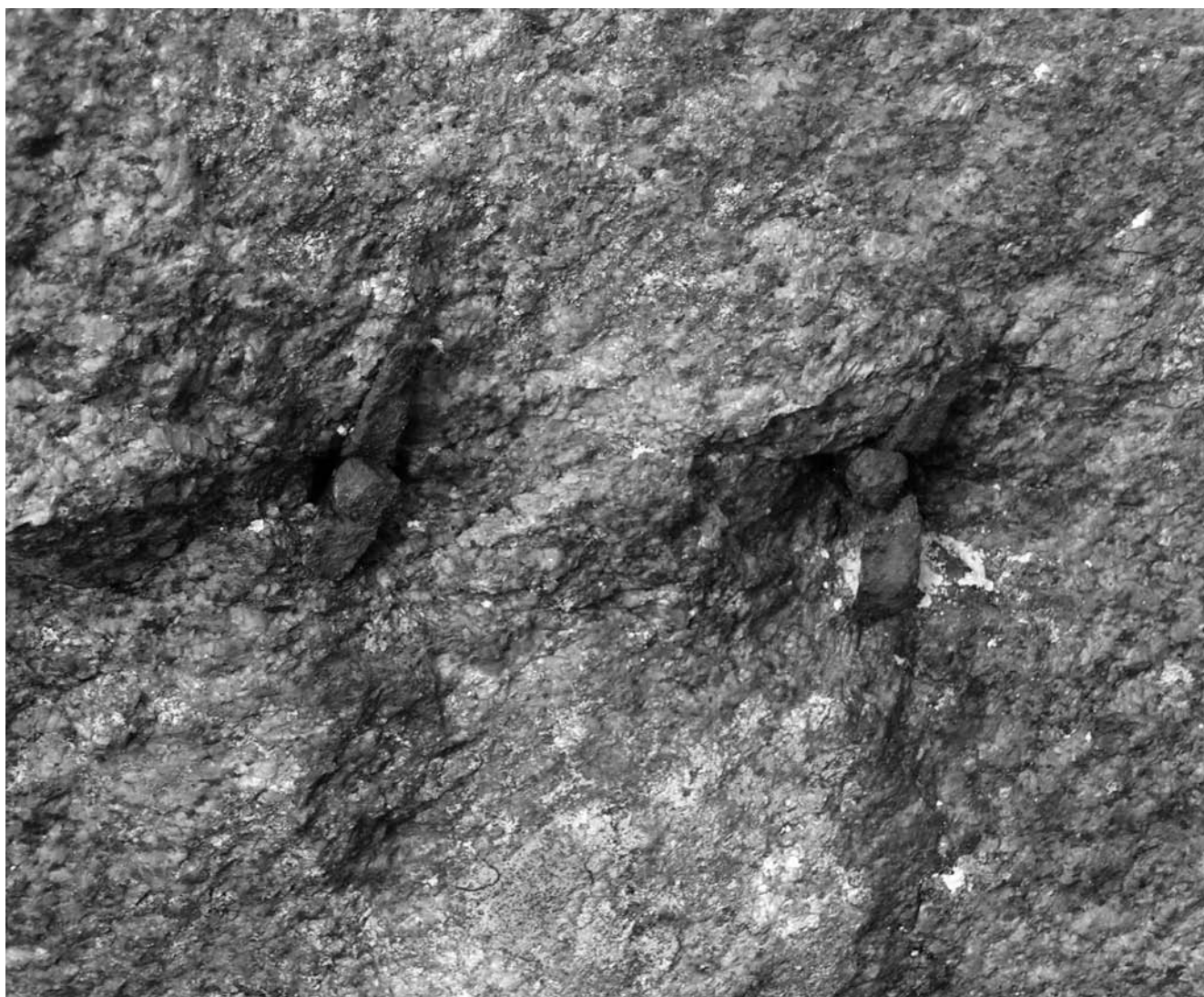

Bild 1. Kvarsittande rundkilar med bleck.

Sammanfattning

Den kulturhistoriska dokumentationen har visat att det inom detaljplaneområdet finns en kulturhistoriskt intressant miljö. Denna består av äldre stenindustrilämningar vilka lokaliserats till sju områden. Lämningarna, vilka tillkommit före första världskriget, utgörs av brottytor såväl som bearbetningsplatser och vägar.

Bakgrund

Rio Kulturkooperativ har utfört en kulturhistorisk dokumentation av stenindustrihistoriska lämningar inom ett planerat detaljplaneområde, Smörhagen, del av Hamburgsund 2:2 med flera i Norra Ejde, Tanums kommun. Detaljplanen omfattar ett 9,4 hektar stort område för 50 bostadsenheter för åretruntboende. Arbetet har utförts under september-november 2004 av Åsa Algotsson och Stig Swedberg. Beställare har varit Jan Olsson, Hamburgsund.

Syfte

Den kulturhistoriska dokumentationen syftar till att identifiera och beskriva lämningar efter den stenbrottsverksamhet som bedrivits i området. Resultatet skall kunna användas vid en vidare bearbetning inom detaljplaneprocessen samt inom industrihistorisk forskning.

Metod

Arbetet har bedrivits i form av fältarbete samt arkivstudier. Fältarbetet har genomförts genom inventering, inmätning med GPS samt dokumentation i form av skriftlig beskrivning och fotodokumentation. Arkivhandlingar har sökts på Bohusläns föreningsarkiv och Folkrorelsearkivet i Göteborg. Tre informanter har bidragit med upplysningar om området. Fältdokumentationen har följt den metodik som initierats i rapporten "Sten.doc", *Algotsson/Swedberg 2004*. Dokumentationsnivå 2 har använts vilket innebär att stenindustrilämningarna beskrivits områdesvis utifrån de fysiska avgränsningar som har kunnat bedömas i fält. Beskrivningarna har gjorts med syfte att möjliggöra en bedömning av produktions-typ, bearbetningsmetod samt kronologi. Genomgång av lokala arkiv har gjorts för att förtydliga lämningarnas sociala sammanhang och möjlighet till vidare forskning.

Planområdets topografi och historia

Planområdet Smörhagen omfattar ett större bergsområde och är beläget inom den direkta kustzonen i nordvästra delen av Hamburgsunds samhälle. Dokumentationen har ägt rum i den östra delen av ett större område vilket i huvudsak består av tallbevuxen hållmark. I den centrala och östra delen av området löper dalsänkor i nord-sydlig riktning. Dessa har tidigare delvis brukats som odlingsmark.

De östra delarna av området är beläget mellan cirka 20-30 meter över havet och de västra upp till cirka 50 meter.

I samband med tidigare gjord arkeologisk utredning påträffades i de tämligen sandiga och grusiga dalsänkorna lämningar efter en förhistorisk boplat. Idag är boplaten belägen på nivåer mellan 24-35 meter över havet. Fyndmaterial och läge indikerar att platsen nyttjats under stenålder. Vid denna tid var området en skärgårdsö. Omkring femtusen år senare, runt sekelskiftet 1800-1900, har platsen åter igen blivit intressant då man började bryta graniten och bearbeta denna på platsen.

Stenindustrins historia

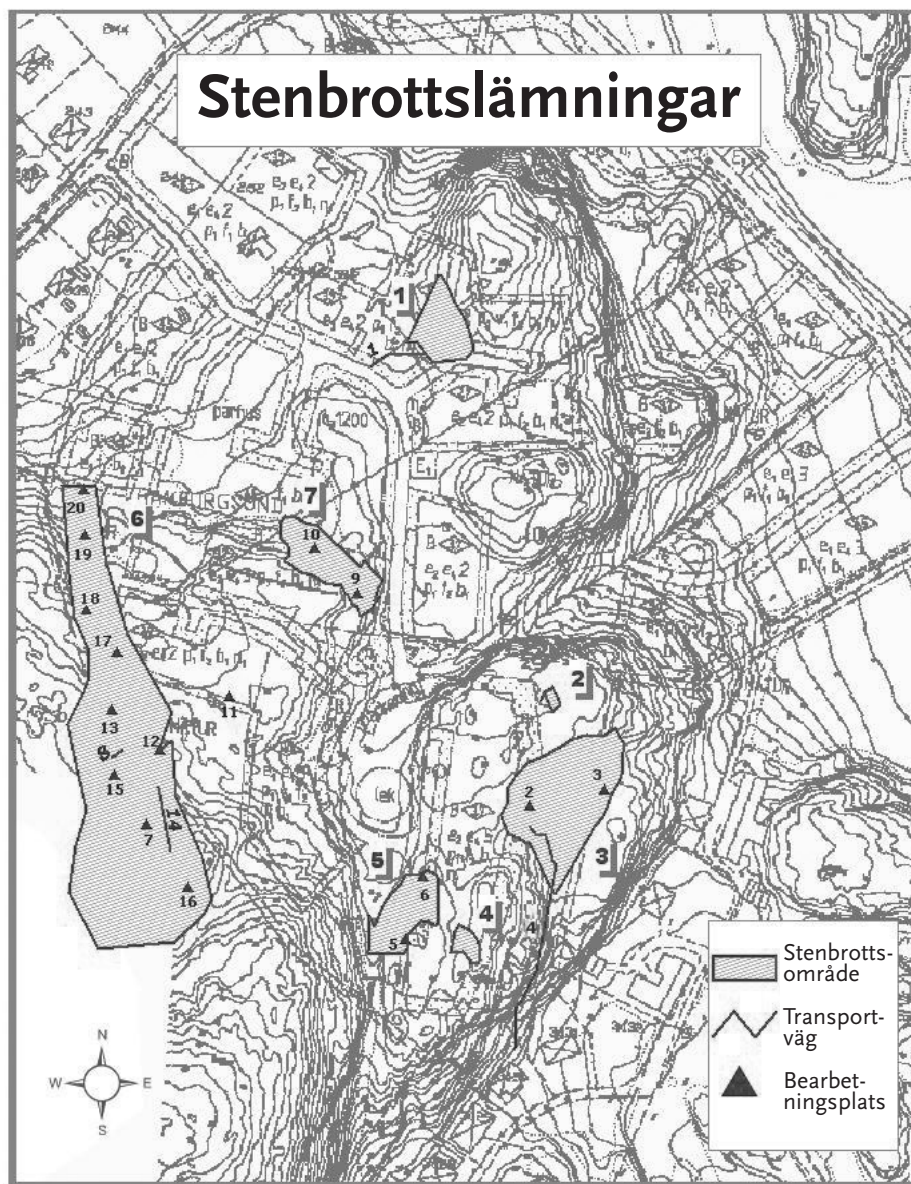
Företagen inom stenindustrin hade olika strategier och organisation. En del ägde såväl rätten till brytning som produktion och hade därför anställda stenarbetare/stenhuggare. Andra fungerade som försäljningsorganisationer och köpte upp bearbetad sten, ofta på beställning, för vidareförsäljning. Blandformer av dessa var vanligt förekommande. Andra företagsformer var kooperativa företag och stenhuggare som "arbetare i fria berg" det vill säga att de högg på egna arrenden och levererade till uppköpare.

Generellt bedrevs produktionen i Bohuslän fram till 1890-talet i småbrott där ett mindre antal, ofta bara två eller tre, stenhuggare arbetade. Under 1890-talet introducerades storbrottsdriften. Parallellt med denna fortsatte dock driften i småbrott. I norra Bohuslän var småbrott den helt dominerande produktionsstypen fram till första världskriget, *Persson 1984*.

Stenindustrin var mycket exportberoende och konjunkturkänslig varför det var stora variationer i produktion och antalet sysselsatta. Den tidiga tillväxten kulminerade vid tiden för sekelskiftet 1800-1900. De första åren under 1900-talet visar på en stagnation eller tidvis tillbakagång. Från 1905 och fram till 1914 sker en gradvis tillväxt vilken därefter abrupt avbryts. Den efterföljande lågkonjunkturen varade fram till 1920 men produktionen återhämtade sig därefter till förkrigstidens nivå. Runt 1930 inträffar sedan nästa hastigt påkomna lågkonjunktur i börskraschens spår men under senare delen av 1930-talet återhämtar industrin sig ånyo. Andra världskriget innebär dock en slutgiltig nedgång för stenindustrin, såväl avseende produktion som antalet sysselsatta.

Hamburgsunds stenindustri

Första gången stenhuggeri omnämns i Kville härad är på 1890-talet. N S Beer hade börjat drift i såväl Kville som Svenneby socken redan i slutet av 1880-talet. Kronolänsmannen C O Ahlenius skriver att under perioden 1890-95 förekommer stenhuggerier i Heestrand, Bottna, Ejde och Hamburgsund. 1898 startar A K Fernström huggeri i Almdal i Hamburgsund.

0 100 200 meter

Karta 1. Dokumenterade områden och objekt.

Tillverkningen i häradet dominerades av gatsten, produktion av kant- och storsten förekom också. På ganska goda grunder kan man, enligt Persson, anta att stenarbetarna i Kville härad var cirka 400 vid förra sekelskiftet, *Persson 1984*.

Det finns en tendens till att storbrott var mer sällsynta i norra Bohuslän än i mellersta vid tiden för förra sekelskiftet. För norra Bohuslän är bara brotten i Krokstrand, Sannäs, Fjällbacka samt Fernströms brott i Hamburgsund kända.

Stenbrytningen i Hamburgsund följde i stort det samma förlopp som i övriga Bohuslän. I Hamburgsund hade dock, delvis genom bröderna Arvidssons initiativ, Bohusläns Kooperativa Stenindustri etablerat sig under depressionsåren. Genom deras arbete kunde flera stenhuggare uppehålla en viss försörjning under de värsta åren under lågkonjunkturen på 1930- och 1940-talen. Från 1950-talet och framåt var dock stenhuggning en marginaliserad företeelse i samhället.

Social struktur

Stenhuggarna i Bohuslän var politiskt aktiva och radikala, på flera platser startades ungsocialistiska klubbar bland annat i Hamburgsund 1908. Dessa klubbar var grogrunden till den splittring som skedde inom fackföreningsrörelsen efterorstrejken 1909. När SAC (Sveriges Arbetares Centralorganisation) bildades 1910 anslöt sig flera hundra stenhuggare till den nya organisationen. På sex olika platser i Bohuslän gick hela fackföreningen ut ur Stenhuggarförbundet och bildade en Lokal Samorganisation av SAC. En av dessa platser var Hamburgsund.

”Ungsocialisterna och syndikalisterna var starka i Hamburgsund och när SAC bildades gick hela fackföreningen över från LO och bildade en lokal samorganisation. Man fortsatte att skriva i den gamla protokolls-boken, det var ju samma medlemmar.” *Stenhuggare Filip Arvidsson ur intervju i Hamburgsund 1984*.

”Vi vände oss mot bedrägeri och utsugning, vi ville en rättskaffens människa som skulle kämpa för lika rätt åt alla och som hade skyldighet att förkovra sig. Det bildades fackföreningar, folkets hus föreningar, nykterhetsloger och bibliotek. Vi tänkte oss en förbättring och förädling av allt, utav tanke, handling och hela människans gestalt. Då var det självklart att vi inte vräkte i oss brännvin och slogs, utan var med i logen och startade studiecirklar, förde debatter och läste böcker.” *Stenarbetare Evert Arvidsson ur Stenhuggare, Quirin 1986*.

Hamburgsund var en av de platser där splittringen av den svenska fackföreningsrörelsen skedde och är i sig av stort forskningsintresse. Arkiven för Hamburgsund är inte samlade. Därför är det viktigt att samla in information om var de kan finnas.

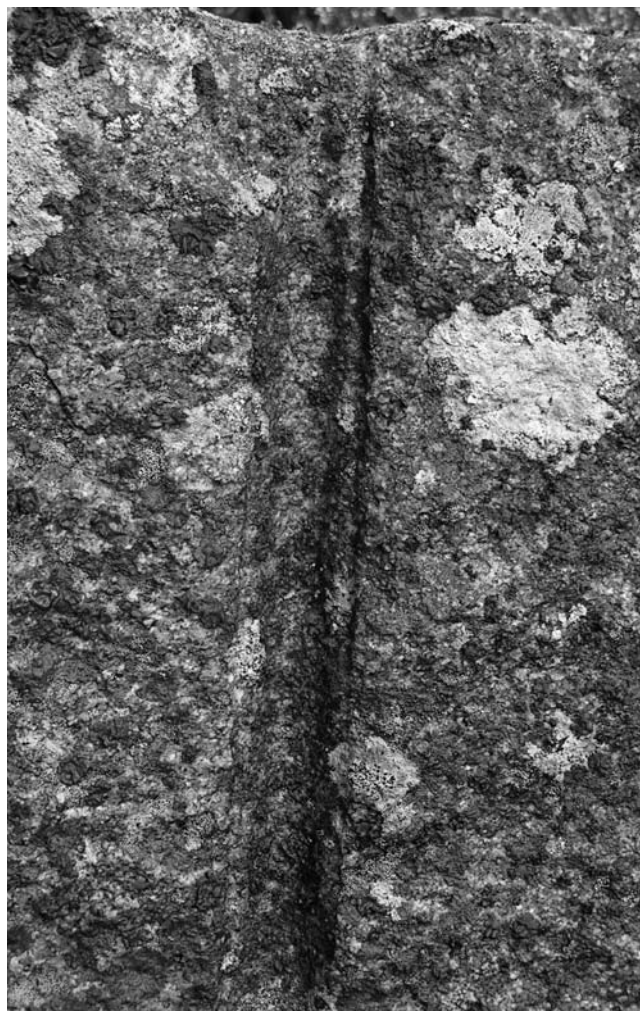

Bild 2. Borrhål efter "remmare" ger en karaktäristisk profil.

Den sociala infrastruktur som stenhuggarsamhället skapat finns representerad i form av bostadshus och föreningshus men framförallt i form av minnen, varav en del är nedtecknade. Det finns vidare ett aktivt lokalt intresse för stenindustrin och dess utövare. I Kville finns en aktiv hembygdsförening som aktivt forskat och samlat in material från bland annat Hamburgsund, vidare finns ett bildarkiv med motiv från stenindustrin.

Kulturhistorisk dokumentation

Materiella lämningar – inre struktur

Sju områden och ett enskilt objekt med stenindustrihistoriska lämningar har identifierats och dokumenterats, se bilaga 1 samt karta 1. Lämningarna utgörs av småskalig stenindustri med små brottytor där gatstenshuggning varit dominerande produktion. Även en del rena blockuttag har förekommit. Bredkilar och rundkilar dominerar som klyvningsteknik. Runda borrhål samt borrhål efter remmare förekommer på flera platser. Remmaren lämnar ett ögonformat borrhål och karaktäristisk profil, bild 2. En annan borrhållsteknik/typ av borrhål som förekommer i ett par fall har lämnat ett triangulärt hål, bild 3. En

Bild 3. Triangulärt borrhål i löst block.

uttransportväg för sten går från område 3 och ut från den södra delen av planområdet, se karta 1, objekt 4. En väg för transport går från område 1 och västerut, se karta 1, objekt 1. Dessutom finns två mindre vägar inom stenbrotten i område 6, se karta 1, objekt 8 och 14 som även syns på omslagsbilden.

Utifrån karaktären av brytningsteknik och arbetsplatsernas organisation det vill säga att arbetsplatserna ligger i direkt anslutning till brotten, kan stenbrytningen föras till perioden före andra världskriget. Tryckluft introduceras runt 1910 men fick inte genomslag förrän på 1920-talet, Persson 1984. Frånvaron av brytningsspår efter tryckluftsteknik samt att brottytorna är relativt små indikerar att verksamheten har bedrivits före 1920-talet. Ett ytterligare argument för detta är att ingen av vidtalade informanter har minne av att stenhuggning bedrivits i området. Däremot uppger Jan Olsson att hans farfar utarrenderade berget för stenbrytning. Det är dock okänt om det var till bolag eller fria stenhuggare.

Det trekantiga borrhål som förekommer i några fall har hittills inte iakttagits på andra platser som studerats. Frågan är om denna borrhyp eller borrhypsteknik kan vara äldre än remmaren vilken introduce-

ras runt 1890-talet, om det är ett exempel på lokalt använd metod/teknik eller om det beror på misslyckad borrhyp vilket Quirin antyder på sid. 3 i boken Stenhuggare 1986.

Den i vissa delar av brottet täta växtligheten talar för att platsen varit övergiven under lång tid. I dessa nära kustlägen tar det förhållandevis lång tid för växtlighet att etableras vilket talar för hög ålder på lämningarna. Frånvaron av byggnadsrester talar för ett tidigt brukningsskede. Stenhuggarna har endast brukat enkla vindskydd och den för redskapen viktiga smedjan kan ha varit belägen på en helt annan plats.

Materiella lämningar – yttre struktur

Från det tidiga 1900-talet är två utskeppningsplatser kända. Den ena ligger nordost om området och benämns "Edsudden", den andra är hamnplan i Hamburgsund, kallad "Trekanten" (enl. uppgift från Elsa Johansson). Folkets Hus i Hamburgsund bildas 1904 på initiativ av Ejde Stenhuggar Fackförening. År 1907 fanns ekonomi nog att påbörja byggandet. Folkets Hus föreningen beslutar att ett dagsverke skall investeras av medlemmarna för att uppföra

grunden. De som ej kunde utföra dagsverket skulle erlägga 3,50:-. Byggnaden ligger kvar på ursprunglig plats, i utkanten av samhället. Ett bibliotek instiftades 1903 av fackföreningens medlemmar, *Ejde Stenhuggar Fackförening protokoll 1903-04 och Byggnadsföreningen Folkets Hus u.p.a Hamburgsund, protokoll.*

Immateriella lämningar

Arkivsituationen för Hamburgsund är något splitt-rad. Vad gäller fackföreningar är det stora luckor i materialet. Detta är mycket olyckligt då Hamburg-sund var en av de orter som blev en arena för splitt-ningen inom den fackliga rörelsen efter storstrejken 1909. Hela avdelningen lämnade Stenhuggarför-bundet 1910 för att som Hamburgsunds Lokala Samorganisation gå in i SAC. Tyvärr saknas protokoll från dessa år.

Protokollen från Ejde Stenhuggar Fackförening 1903-04 visar att det i Hamburgsund var fyra bolags-ägda stenbrott i drift, samt två stycken på Ham-burgö. I Hamburgsund fanns; Fernströms brott, "brottet vid Kran"; NS Beer & Co, "Norska berget"; brottet i "Smebacken" samt "Ejdeberget". Troligen

är "Ejdeberget" det område som denna dokumenta-tion rör.

Folkets Husföreningens handlingar är fullständiga avseende protokoll och kassaböcker. Dessa visar att de föreningar som var aktiva i Folkets Hus 1907-1909 var, förutom instiftaren Ejde Stenhuggar Fackförening, IOGT-logen Granskaren, syföreningen Iduna och Ungsocialistiska klubben. Dessutom hyr sjukkassan lokaler i Folkets Hus. Från 1908 hyrs lokalerna bland annat ut till biografföreställningar.

Utvärdering

Stenindustrilämningarna inom detaljplaneområdet utgörs av småbrott med en inriktning på gatstens-produktion. Produktionsformen småbrott är typisk för stenindustrin i norra Bohuslän fram till första världskriget. En del faktorer som framkommit vid dokumentationen pekar på viktiga kulturhistoriska element som kan föra tiden för verksamheten i området tillbaka till sekelskiftet 1800-1900.

Att Hamburgsund var en av de platser där splitt-ningen av den svenska fackföreningsrörelsen skedde är i sig av stort forskningsintresse. Arkivsituationen för Hamburgsund, avseende fackföreningsrörelsen,

Bild 4. Huggna hål för bredkilar.

Bild 5. Ritsar och borrarade hål för rundkilar.

Bild 6. Ritsar som anvisar var berget ska klyvas.

Bild 7. Rundkilar för horisontell klyvning. Jämför även med bild 1.

är oklar. Därför är det viktigt att samla in upplysningar om denna period genom intervjuer och fördjupade arkivsökningar.

Området på Smörhagen är välbevarat och tydligt läsbart vilket gör det till ett mycket gott exempel på den tidiga stenindustrins produktionsmetoder och visar även på logistiska lösningar. Lämningarna knutna till stenbrytning och bearbetning är representativa för den produktion som dominerat stenindustrin före tryckluftsteknikens användande och fram till andra världskriget. Denna verksamhet utgör ett viktigt inslag i såväl samhällets sociala historia som norra Bohusläns industrihistoria och har ett högt kulturhistoriskt värde.

Vissa enskilda objekt har bedömts speciellt värdefulla. Dessa har ett pedagogiskt värde och bör därför beaktas och tas hänsyn till vid fortsatt planarbete. Speciellt intressanta i detta hänseende är; den uppbyggda vägen för transport ner till hamnplanen, se *karta 1, objekt 4*; bergytor med bred- och rundkilshål, ritsar och kvarsittande kilar, se *bild 1 samt 4-7*.

Ett område med mycket karaktäristiska värden är det västligaste, område 6. Detta omfattar ett större brytnings- och bearbetningsområde. Delar av område 6 berörs av planområdet men kan med fördel ingå i detta som kulturmark.

Bilagor

Bilaga 1. Sammanfattande beskrivning av stenindustrilämningarna

Sju stenbrottsområden med brottytor och bearbetningsplatser och ett ensamliggande objekt har dokumenterats inom planområdet, *karta 1*. I stenbrottsområde 1 i norra delen har endast uttag av sten gjorts. Här finns en transportväg som går västerut. Stenbrotten 2-5 är belägna i ett bergsparti i områdets södra del och består av såväl brottytor, arbetsplatser och skrotstensupplag. Tre områden, nr. 2, 4 och 5, är relativt små och har en ålderdomlig karaktär. I område 2 finns lämningar efter ett fundament som kan ha tillhört en mindre, mobil kran. Dessutom finns kvarsittande borrar med bleck i borrhål. I område 4 och 5 finns rader av rundkilshål och tydliga ritsar i berget, *se bild 5 och 6*. Stenbrottsområde nr. 3 är för området relativt omfattande med upp till 3 pallar, *se bild 8*. I detta finns mer omfattande skrotstenshögar av såväl avfallsten som skrotstensblock. En uppbyggd uttransportväg går söderut, längs en bergsfot och avslutas vid ett hus där vägen skurits av, *se karta 1, objekt 4*.

Stenbrottsområde 6 är det mest omfattande och är beläget i planområdets västra del. I nedre delen av berget har åtta brottytor, ett flertal arbetsplatser samt rikligt med avfallssten och skrotstensupplag registrerats, *se bilaga 2*. Inom området finns två transportvägar. Den ena, objekt nr 8, består av utfyllda bergssvackor och går delvis på hållmark. Den andra, objekt 14, är synlig som utplanad fördjupning i stenavfall, *se omslagsbild*. I anslutning till detta område, väster om planområdet och högre upp i berget, finns ytterligare ett stort antal brottytor med tillhörande arbetsplatser. Dessa har ej dokumenterats i detta arbete. Längst i norr och vid foten av berget finns en kraftigt övervuxen, mindre brottyta. Vertikalt på en brottyta finns en rad med kvarsittande rundkilar, *se bild 7*.

I område 7, centralt beläget vid dalgången, kan noteras att stengärdesgården är övertäckt av avfallssten i vissa partier. Det ensamliggande objektet, 11, består av en liten brottyta, arbetsplats och avfallssten, *se bild 9*. Den ligger inte i direkt anslutning till någon annan brottyta och har därför endast fått objektnummer, *se bilaga 2*.

Sammanfattningstabell

Stenbrottsområde 1

Belägenhet	Mindre bergshöjd i norra delen av dalgång	
Karaktär	Stenbrottsområde av äldre karaktär	
Brottyp	Småbrott, skrotstensuttag	
Teknik	Kilhål	Ja
	Borrhål	Ja
	Kran	Nej
	Bearbetningsplats	Nej
	Stenavfall	Ja
	Vägar	Ja, i nära anslutning
	Byggnad	Nej
	Elanläggning	Nej
	Fundament	Nej
	Hamn/kal	Nej
	Jetbränning	Nej
	Kranhål	Nej
	Upplagsplats	Ja
	Utlastning	Nej
	Råblock	Ja
Produktion		
Relativ kronologi	Kan inte avgöras	
Sekundära störningar/skador	Gärdesgård lagad av ohuggen och huggen sten	
Objektsbeskrivning	Se bilaga 2	
Området har dokumenterats enligt metod 2, detaljerad områdesbeskrivning, <i>Algotsson/Swedberg 2004</i> .		

Stenbrottsområde 2, 4 och 5

Belägenhet	Bergsområde i södra delen av dalgång	
Karaktär	Stenbrottsområde av äldre karaktär	
Brottyp	Småbrott	
Teknik	Kilhål	Ja
	Borrhål	Ja
	Kran	Nej
	Bearbetningsplats	Ja
	Stenavfall	Ja
	Vägar	Nej

	Byggnad	Nej
	Elanläggning	Nej
	Fundament	Ja, i område 2
	Hamn/kal	Nej
	Jetbränning	Nej
	Kranhåll	Ja, i område 2
	Upplagsplats	Ja
	Utlastning	Nej
Produktion	Råblock	Ja
Relativ kronologi	Kan inte avgöras	
Sekundära störningar/skador		Nej
Objektsbeskrivning	Se bilaga 2	
Området har dokumenterats enligt metod 2, detaljerad områdesbeskrivning, <i>Algotsson/Swedberg 2004</i> .		

Stenbrottsområde 3

Belägenhet	Bergsområde i södra delen av dalgång	
Karaktär	Stenbrottsområde av äldre karaktär	
Brottyp	Stort småbrott	
Teknik	Kilhåll	Ja
	Borrhåll	Ja
	Kran	Nej
	Bearbetningsplats	Ja
	Stenavfall	Ja
	Vägar	Ja
	Byggnad	Nej
	Elanläggning	Nej
	Fundament	Nej
	Hamn/kal	Nej
	Jetbränning	Nej
	Kranhåll	Nej
	Upplagsplats	Nej
	Utlastning	Ja
Produktion	Råblock	Ja
Relativ kronologi	Kan inte avgöras	
Sekundära störningar/skador		Nej
Objektsbeskrivning	Se bilaga 2	
Området har dokumenterats enligt metod 2, detaljerad områdesbeskrivning, <i>Algotsson/Swedberg 2004</i> .		

Stenbrottsområde 6

Belägenhet	Nedre delens av bergsområde i väst	
Karaktär	Stenbrottsområde av äldre karaktär	
Brottyp	Småbrott i ett sammanhängande system	
Teknik	Kilhåll	Ja
	Borrhåll	Ja
	Kran	Nej
	Bearbetningsplats	Ja
	Stenavfall	Ja
	Vägar	Ja, bl. a. i anslutning till objekt 3
	Byggnad	Nej
	Elanläggning	Nej
	Fundament	Nej
	Hamn/kal	Nej
	Jetbränning	Nej
	Kranhåll	Nej
	Upplagsplats	Ja
	Utlastning	Nej
Produktion	Råblock	Ja

Bild 8. Brottyta i område 3 med tre pallar i två nivåer.

Relativ kronologi	Kan inte avgöras
Sekundära störningar/skador	Gärdesgård lagad av ohuggen sten
Objektsbeskrivning	Se bilaga 2

Området har dokumenterats enligt metod 2, detaljerad områdesbeskrivning, Algotsson/Swedberg 2004.

Stenbrottsområde 7

Belägenhet	Bergsområde väst om dalgång	
Karaktär	Stenbrottsområde av äldre karaktär	
Brotttyp	Småbrott	
Teknik	Kilhål	Ja
	Borrhål	Ja
	Kran	Nej
	Bearbetningsplats	Ja
	Stenavfall	Ja
	Vägar	Nej
	Byggnad	Nej
	Elanläggning	Nej
	Fundament	Nej
	Hamn/kal	Nej
	Jetbränning	Nej
	Kranhål	Nej
	Upplagsplats	Ja
	Utlastning	Nej
	Råblock	Ja

Produktion	
Relativ kronologi	Kan inte avgöras
Sekundära störningar/skador	Gärdesgård lagad av ohuggen och huggen sten
Objektsbeskrivning	Se bilaga 2

Området har dokumenterats enligt metod 2, detaljerad områdesbeskrivning, Algotsson/Swedberg 2004.

Bilaga 2. Objektsbeskrivning

Objekt nr	Område	Typ	Beskrivning
0	1	Stenbrott	Brottyta: Storblockig skrotsten. 5 pallar, 1 nivå. Rundkilshål, 1 borrhål. Enstaka platser med avslagsskärv och flis. Ingen bearbetningsplats iakttagen. Troligen endast blockuttag. Längs NV sidan stengärdesgård som delvis påförts med skrotsten. Brottet igenfyllt med skrotsten och bevuxet.
1	0	Väg	Uttransportväg, mot norr. 2 m bred. Stensatt, uppbyggd vägramp upp till 1,70 m h. Lastningsyta?
0	2	Stenbrott	Liten brottyta. 1 pall, 1 nivå, rundkilshål, inga borrhål. 1 bearbetningsplats med liten mängd avfallssten, avslag. Fåtal mindre skrotstensblock. Troligen gatstensproduktion. I I berget finns två hål efter mindre kran.
2	3	Stenbrott	Brottyta: Intensivt brukat småbrott. 1-3 pallar, 2-3 nivåer. Rundkilshål, Borrhål från remmare, rundborr samt ett trekantigt borrhål på löst block. Minst 3 bearbetningsplatser varav en övertäckt av skrotsten. Avfallssten, avslag och flis. Upplag av block. Troligen gatstensproduktion.
3	3	Stenbrott	Brottyta, äldre karaktär: 2 brottytor, 2-3 pallar, 1 nivå. Fåtal rundkilshål, Ett borrhål med remmare. Minst 3-4 bearbetningsplatser. Bearbetningsavfall, avslag och flis. Delvis över torvade. Skrotstensblock. Troligen gatstensproduktion. Delar av brottytan har successivt igenfyllts av skrotsten från brottyta obj. 2.
4	3	Väg	Uttransportväg från område 3 söderut längs bergskant. 3-1,5 m bred. Delvis uppbyggd av skrotsten. Avslutats vid hustomt, tidigare vid befintlig väg. Delvis bevuxen med minst 50 år gamla ekar.
0	4	Stenbrott	Liten brottyta: 3 pallar, 1 nivå. Enbart rundkil. Inga borrhål. En dubbelrad med kilhål samt kilhål med bleck. Bearbetningsavfall, avslag/flis. Sannolikt bearbetningsplats. Svårt att avgöra pga tät växtlighet. Ett upplag med skrotstensblock.
5	5	Stenbrott	Brottyta: 3 nivåer, 1-2 pallar/nivå. Nivå 1. 1 pall. 10-tal block, bredkils- och rundkilshål. Bearbetningsavfall, skärv. Nivå 2. 1-2 pallar. Flertal ritsar i del av bergsyta. Rundkilshål, enstaka bredkilshål. Runda borrhål, remmare - oklart. Vittrad yta. Nivå 3. 2 pallar. Möjligen 1-2 bearbetningsplatser. Svårt att avgöra pga tät växtlighet. Rundkilshål. Enstaka borrhål, ev remmare. Vittrad yta. Mindre skrotstensblock. Brottet delvis igenfyllt med skrotsten. Gatstensproduktion? Befintlig stengärdesgård pålagd med skrotsten.
6	5	Stenbrott	Liten brottyta: 1 pall, 1 nivå. Rundkilar. 8 synliga block. Ingen synlig bearbetningsplats. Endast blockuttag. Svårbedömt pga mossor och växtlighet.
7	6	Stenbrott	Större område med brottytor: 3-4 pallar, 1-2 nivåer. Övervägande bredkilshål, enstaka rundkilshål. Borrhål efter remmare samt enstaka trekantiga borrhål. 11 bearbetningsplatser, ovanför och nedanför brottytorna. Bearbetningsavfall mycket rikligt, avslag och flis. Mycket rikligt med skrotsten. Brottytorna nästan helt återfyllda med skrotsten. Produktion troligen både gatsten och kantsten. I nedre östra delen går en stenröjd väg, obj.14.
8	6	Väg	Arbetsväg: 1,5 m bred. Delvis över hållberg, delvis uppbyggd och fyller ut sänkor i berget.
9	7	Stenbrott	Brottyta: 2-3 pallar, 1 nivå. Enstaka rundkilshål. Borrhål, runda. 1-2 arbetsplatser, rikligt med bearbetningsavfall, avslag/flis. Mindre högar med gatstensstor skrotsten. Större skrotstensblock fyller ut slänt. Troligen gatstensproduktion. Stengärdesgård överlagrad av skrotsten.

10	7	Stenbrott	Brottyta: i syd, 4-5 pallar, 1 nivå, i nord 1-2 pallar. Delvis igenfylld brottyta. Borr- och rundkilshål, runda borrhål. Ca 2-3 bearbetningsplatser, övervägande större, flata avslag. Block- och skrotstensupplag inom större ytor. Troligen storgatstensproduktion. Bland igenfyllningssten även gärdesgårdssten. Delvis kraftigt övervuxet.
11	0	Stenbrott	Liten stenbrottstyta: 1 pall, 1 nivå. Endast rundkilshål. En liten bearbetningsplats. En liten yta med bearbetningsavfall, avslag/flis. En liten skrotstenshöj efter gatstenstillverkning.
12	6	Stenbrott	Brottyta: 1-2 pallar, 1 nivå. Rundkilshål. Enstaka borrhål efter remmare 0,5 m diam., enstaka hål efter rundborr, 0,3 m diam. Minst 2 bearbetningsplatser. Skrotsten: block, avfall från flis och skärv. Troligen gatstensproduktion. Triangulärt borrhål i berget utanför.
13	6	Stenbrott	Större stenbrott. Brottyta: 4-5 pallar, 1-2 nivåer. Minst 10 st. arbetsplatser, 5 st har fundament i form av block. Stort upplag av avfallssten; avslag och flis. Större upplag av skrotsten. På skrotsten finns bredkilshål och ca 3 borrhål efter remmare, rundkilshål på block. Troligen gatstensproduktion.
14	6	Väg	Arbetsväg: 2 m bred, mellan objekt 13 och 15. Består avfallssten, stenröjd och utplanad yta.
15	6	Stenbrott	Brottyta: 2 pallar, 1 nivå i norra delen. Övervägande bredkilshål, enstaka rundkilshål. Främst blockuttag. Skrotstensblock. Mycket lite avfallssten, end en liten yta med avslag/flis.
16	6	Stenbrott	Brottyta: 2 pallar, 1 nivå. Endast bredkilshål i brottytor, rundkilshål på enstaka block. 3 bearbetningsplatser med avslag, troligen gatstensproduktion.
17	6	Stenbrott	Brottyta: 1 pall, 2 små stenbrottytor i en nivå. Runkils- och bredkilshål. Möjligen 4 bearbetningsplatser. Grova avslag och lite flis troligen efter gatstensproduktion.
18	6	Stenbrott	Brottyta: 2 pallar, 1 nivå. Bredkils- och rundkilshål. Remmare och rundborr. Tre bearbetningsplatser. Mycket skrotsten, mindre block och bearbetningsavfall; avslag och flis. Ytterligare enstaka bearbetningsplatser V om och nedanför.
19	6	Stenbrott	Gammalt stenbrott. Brottyta: 2 pallar 1 nivå. Endast bredkilshål. 2 små bearbetningsplatser varav en mycket övervuxen och gammal tall. Avslag, troligen efter gatstensproduktion. En höj med avfallssten helt övervuxen.
20	6	Stenbrott	Väl övervuxet, gammalt stenbrott i skogsmark, intill gärdesgård med inslag av skrotsten. Brottyta: 1-2 pallar, 1 nivå. Skrotstensblock, ingen synlig bearbetningsplats. Rundkilar med bleck i vertikal yta. En höj med avfallssten helt övervuxen.

Bilaga 3. Referenser

Skriftliga källor

Algotsson, Åsa/Swedberg, Stig	2004	Sten.doc Kulturhistoriska rapporter 1. Rio Kulturkooperativ och Sotenäs kommun.
Persson, Lennart K.	1984	Arbete, politik, arbetarrörelse. En studie av stenindustrins Bohuslän 1860-1910.
Quirin, Bertil	1986	Stenhuggare

Samrådshandling, Planbeskrivning. Detaljplan för Smörhagen del av Hamburgsund 2:2 m fl. Tanums kommun, Västra Götalands län. Upprättad av VästArkitekter AB och Cm&Bm Arkitekter AB 2004-03-30

Arkiv

Bohusläns föreningsarkiv:
Byggnadsföreningen Folkets Hus u.p.a Hamburgsund
Protokoll 1904-1983
Styrelseprotokoll 1983-1993
Kassaböcker 1904-1973

Göteborgs Föreningsarkiv:

Ejde Stenhuggar Fackförening protokoll 1903-04, Genomgången 1903-07 t o m 1904-05.
Korrespondens mellan avd 20 Hamburgsund och Stenhuggarförbundet 1908-1963.
Innehåller ett femtiotal handlingar merparten från 1940-talet.
Hamburgsunds Lokala Samorganisation 1934-1953.

Muntliga källor

Intervju med Stenarbetare Filip Arvidsson, Hamburgsund 1984, Rio Kulturkooperativs arkiv.
Muntliga uppgifter från Elsa Johansson f. 1922, Hamburgsund
Jan Olsson f. 1957, Hamburgsund

Bild 9. Litet stenbrott med brottyta, arbetsplats och avfallssten, objekt 11.

Bild 10. Utanför det dokumenterade området fortsätter stenindustrilämningarna. Här ett typiskt exempel på de småskaliga och välorganiserade arbetsytorna med brottyta, avfallssten och arbetsplats.

Bild 11. Här ett exempel på mer omfattande verksamhet med brottyta, avfallssten och skrotsten i förgrunden.

